

С.В.БОРОДАЄВСЬКИЙ - ПРОФЕСОР КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАЦІЙНИХ ВІЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розглядається педагогічна діяльність українського вченого С.В.Бородаєвського у вищих навчальних закладах, створених українською еміграцією у Чехо-Словацькій Республіці у 20-30-х роках ХХ ст., зокрема аналізується його внесок в організацію та розвиток вищої кооперативної освіти в Українській господарській академії.

Дослідження громадсько-політичних, культурних, наукових, освітніх процесів у середовищі української еміграції міжвоєнного періоду неможливе без всебічного вивчення життєдіяльності тих особистостей, що брали безпосередню участь у цих процесах, своїми діями і вчинками визначали їх хід та наслідки. До таких визначних, але маловідомих, постатей української еміграції належить уродженець м.Охтирка на Сумщині Сергій Васильович Бородаєвський (1870-1942) - вчений, громадський і державний діяч, організатор та дослідник українського й міжнародного кооперативного руху, енергійний учасник культурно-освітнього життя української еміграційної спільноти у Чехо-Словацькій Республіці (ЧСР).

Життєвий шлях і наукова спадщина С.В.Бородаєвського в окремих проявах й аспектах неодноразово ставали об'єктом дослідження як за його життя, так і після смерті. Однак праці сучасників ученого витримані здебільшого в рецензійному, довідково-інформативному чи публіцистичному стилях¹. У радянський час дослідження життя і наукової діяльності С.В.Бородаєвського не проводилися. Його ім'я, що в 20-х роках ХХ ст. ще значилося в робочих матеріалах Постійної комісії ВУАН для складання біографічного словника українських діячів², згодом було зовсім викреслене з енциклопедичних довідників. Лише деякі дослідники наважувались робити поодинокі посилання на праці вченого, не вдаючись до їх ґрунтовного аналізу³. Цікаві описи важливих подій з життя С.В.Бородаєвського знаходимо переважно у працях істориків з української діаспори⁴. У них подано коротку біографію вченого, відображену його внесок в українську та світову науку, засвідчено участь у численних міжнародних наукових конференціях, з'їздах і конгресах. Перші ж серйозні спроби проаналізувати життєдіяльність, підсумувати й оцінити науковий доробок С.В.Бородаєвського були зроблені лише на межі ХХ-ХХІ ст., коли історична наука звільнилася від ідеологічних табу, а дослідники отримали вільний доступ до архівних фондів. У низці фахових публікацій наведено цікаві факти з життя, науково-педагогічної, державної та громадської діяльності вченого, окреслено його наукові здобутки⁵. Невеликі за обсягом біографічні дані про нього вміщено у сучасній довідково-енциклопедичній літературі⁶.

Разом з тим, досі не стала предметом спеціального вивчення викладацька діяльність С.В.Бородаєвського, зокрема його роль і внесок у розвиток української вищої кооперативної освіти. З огляду на це, метою даної розвідки є висвітлення педагогічної діяльності вченого в українських вищих навчальних закладах, що діяли на теренах ЧСР у 20-х - на початку 40-х років ХХ ст.

Українська еміграційна спільнота в ЧСР, не полішаючи віри у повернення в найближчому часі на рідні терени, використовувала час вимушеного перебування в еміграції для підготовки кваліфікованих спеціалістів для розбудови нового політичного,

економічного, духовного ладу на звільненіх від радянського панування українських етнічних землях. Підготовка ця велася у створених за моральної та матеріальної підтримки чехословацького уряду українських еміграційних вищих навчальних закладах - Українському вільному університеті (УВУ) (1921-1945, Віден, Прага), Українській господарській академії (УГА) (1922-1935, Подєбради), Українському високому педагогічному інституті імені Драгоманова (1923-1933, Прага) та Українському технічно-господарському інституті позаочного навчання (УТГІ) (1932-1945, Подєбради). В УГА й УТГІ важома роль відводилася підготовці економічних кадрів, зокрема кооператорів⁷. Спеціальна підготовка у галузі кооперації здійснювалася й на факультеті права і суспільних наук УВУ⁸.

С.В.Бородаєвський був професором кооперації трьох вищезгаданих закладів. Варто зазначити, що свою педагогічну діяльність він розпочав ще у Санкт-Петербурзі, де читав лекції з теорії кооперативного кредиту на Вищих комерційних курсах М.В.Побединського (з 1910 р.) та у Політехнічному інституті (з 1915 р.), згодом - з історії кооперації в Західній Європі в Одеському політехнічному інституті (1919 р.)⁹. Однак у той час визначальною в житті вченого була чиновницька та громадсько-політична діяльність.

З перебізлом С.В.Бородаєвського до ЧСР у 1923 р. науково-педагогічна діяльність стала основним його заняттям. Ще у травні 1922 р., перебуваючи у Франції, він заочно був обраний доцентом, а у січні 1924 р. - професором УГА, очолював кафедри кредитової кооперації, згодом - кооперації продуцентів та історії кооперації у цьому навчальному закладі¹⁰. Одночасно, з 1923 р., С.В.Бородаєвський працював в УВУ на умовах погодинної оплати¹¹. Майже 20 років (до своєї смерті у 1942 р.) він очолював кафедру кооперації цього університету. Особливо значним був внесок вченого у розвитку кооперативного підвідділу економічно-кооперативного факультету УГА. Так, коли розроблялися програми чотирічного навчання в Академії, С.В.Бородаєвським у погодженні з Б.М.Мартосом було підготовлено проект програми навчання у VIII семестрі на кооперативному підвідділі¹².

Окрім прямих педагогічних обов'язків (ведення лекційних і практичних курсів, керування дипломними проектами, робота у складі іспитових та ригорізальних комісій), С.В.Бородаєвський сумлінно виконував різноманітні адміністративні доручення в УГА й УВУ. Протягом чотирьох академічних років (з 1928 до 1932) вчений обирається деканом економічно-кооперативного факультету УГА¹³. Роки деканства С.В.Бородаєвського співпали з найскладнішим періодом в історії Академії - періодом її фактичної ліквідації. Одночасно, протягом 1930/31 та 1931/32 академічних років, він виконував обов'язки продекана на факультеті права і суспільних наук УВУ¹⁴.

Серед курсів і спецкурсів, які вів учений в УГА та УВУ, були теорія кооперації, історія кооперації, історія української кооперації, сільськогосподарська кооперація, кооперація продуцентів, кооперація споживачів, кредитова кооперація, асекураційна кооперація, кооперативний збут, хлібна торгівля, принципи кооперативного законодавства, кооперативне право, кооперативний кредит, кооперативна преса, кооперація серед слов'ян, міжнародні кооперативні організації та ін. Розроблені ним програми цих курсів були новаторськими, бо в програмах навчання європейських вищих навчальних закладів ці дисципліни ввійшли пізніше і були великою рідкістю в 30-х роках ХХ ст.¹⁵ С.В.Бородаєвський ретельно готовувався до викладу того чи іншого курсу, ґрутовно опрацьовуючи наукову літературу, резолюції відповідних міжнародних з'їздів та конгресів, кооперативне законодавство різних країн, статути, діловодство,

баланси і звіти окремих кооперативів, їх союзів, міжнародних кооперативних організацій, статистичні відомості про їх діяльність у бібліотеці Міжнародного кооперативного союзу (Лондон), книгохрани Кооперативного відділу Міжнародного бюро праці (Женева), бібліотеці при Лізі Націй (Женева), кооперативних союзах Франції та Німеччини, які відвідували під час наукових відряджень і літніх канікул.

Крім ґрунтовної теоретичної підготовки, значна увага приділялася розвитку практичних умінь та навичок студентів. Наприклад, до практичних вправ на економічно-кооперативному факультеті УГА включалися години заняття в кооперативному семінарі, екскурсії на фабрики, кооперативні і муніципальні підприємства¹⁶. С.В.Бородаєвський керував загальним і спеціальним (для студентів IV курсу кооперативного підвідділу) семінарами кооперації (разом з Б.М.Мартосом), вів кооперативний семінар в УВУ. На їх засіданнях обговорювалися актуальні питання теорії та практики кооперації, розвиток міжнародного кооперативного руху, діяльність видатних кооператорів, тогочасний стан кооперації на українських землях, заслуховувалися й дискутувалися реферати студентів та доповіді керівників семінару, подавалися рецензії на нові видання в галузі кооперативної літератури тощо¹⁷. Такі заняття в кооперативних семінарах давали студентам змогу глибше простудіювати окремі питання з царини кооперації, а також сприяли їх підготовці до самостійної наукової роботи.

Однак особливе значення у практичній підготовці майбутніх кооператорів надавалося відбуванню практики у зразкових кооперативах, створених при Академії: споживчих “Україна” і “Відродження”, виробничому “Праця” та кредитовому “Єдність”. Останнє повстало завдяки ініціативі та зусиллям С.В.Бородаєвського як “навчально-допомогова установа при катедрі кредитової кооперації”¹⁸. Він очолив організаційну комісію, розробив статут, безпосередньо відповідав за фінансові операції кредитного товариства. Роль такої практики для студентів, дійсно, важко переоцінити. Як зазначав у доповідній записці Б.М.Мартос, “відбуваючи вправи в кооперативах, студенти знайомляться з деталями ведення справи (загальні збори, засідання керуючих органів, дозвіл на видачу позик, встановлення кредитоздатності, ведення кооперативного господарства, торговельні операції, калькуляція у власному виробництві і т.д., і т.д.), а також, що далеко важніше перевіряють на практиці кооперативні принципи, придатність їх до життя, вчаться полагоджувати конфлікти інтересів, що виникають в кождій організації (між членами товариства та органами управління, між правлінням, радою та нанятими службовцями), вчаться систематичності праці, розмежуванню компетенцій і т.и.”¹⁹. Окрім здійснення своїх безпосередніх навчальних функцій, ощадно-позичкове товариство “Єдність” відіграво важливу роль в організації самодопомоги, наданні матеріальної та моральної підтримки українським студентам, вимушеним навчатися на чужині.

Значно ускладнювала підготовку фахівців кооперативної справи відсутність відповідної навчальної літератури. Професорсько-викладацький склад докладав усіх зусиль для усунення цієї перешкоди. С.В.Бородаєвський передав в дарунок Академії власну бібліотеку кооперативної літератури на іноземних мовах²⁰. Дарував вчений книги і бібліотеці, створеній при семінарі кооперації УВУ²¹. Також він підготував 4 підручники у галузі кооперативної науки, виданих УГА: “Історію кооперативного кредиту”, “Історію кооперації”, “Кооперативний збут”, “Теорію і практику кооперативного кредиту”. Ці роботи поєднували у собі риси навчальних посібників та монографічних досліджень з зазначеної проблематики і отримали схвалальні відгуки

рецензентів як такі, що збагатили “не лише українську наукову літературу, а і загальну літературу свого предмету”²². Найвизначнішою з поміж них була “Історія кооперації”, що “своєю методологічною побудовою і поданням фактичного матеріалу набагато перевищує подібні праці французьких, німецьких та англійських авторів” і “на той час уважалася найповнішою історією кооперативного руху в Західній Європі”²³.

Визначальною рисою як наукових робіт, так і лекційних викладів С.В.Бородаєвського було прагнення “давати як можно новіші відомості про сучасний стан кооперації в різних країнах”²⁴. Будучи членом Міжнародного кооперативного альянсу, Міжнародного інституту кооперативних студій у Базелі, Міжнародного наукового інституту кооперації в Парижі та інших науково-дослідних кооперативних установ і організацій, регулярно беручи участь у їхніх конгресах, конференціях, з’їздах, вчений знайомив з рішеннями та постановами останніх своїх колег-викладачів, професорських стипендіатів, студентів, подаючи докладні реферати-звіти на академічних засіданнях професорської колегії факультету права і суспільних наук УВУ, засіданнях семінарів кооперації, публічних наукових викладах перед студентськими громадами Праги, Подебрад, Брна, Прішбама.

С.В.Бородаєвський не лише примножував, а й активно пропагував здобутки української вищої кооперативної освіти в еміграції серед міжнародних науково-педагогічних кіл. Як видно зі звіту вченого про його участь у Міжнародній кооперативній конференції, що проходила з 21 до 26 березня 1924 р. у Празі, у ході роботи форуму він інформував видатних діячів міжнародного кооперативного руху Ш.Жида, Г.Мея (генеральний секретар Міжнародного кооперативного альянсу), Г.Кауфмана (Німеччина), Пуасона (Франція), д-ра Фоке (представник кооперативного відділу Міжнародного бюро праці) та ін. про роботу Академії щодо поширення кооперативних знань та ідей серед української еміграційної спільноти. Результати цих заходів були вагомими: Ш.Жид пообіцяв надіслати Академії курс своїх лекцій, а Г.Мей - усі друковані видання МКА, а також розмістити на сторінках Бюлетеня МКА статті про УГА, її економічно-кооперативний відділ та про українську еміграцію й кооперацію загалом²⁵.

Разом з Б.М.Мартосом С.В.Бородаєвський організував участь кооперативного підвідділу УГА в Міжнародній кооперативній виставці, що проходила у рамках XI Міжнародного кооперативного конгресу у Генті з 15 червня до 15 вересня 1924 р. Відвідувачам виставки й учасникам конгресу була роздана підготовлена ним брошура французькою мовою про стан кооперативної освіти в УГА²⁶. Вона повідомляла про єдину на той час вищу кооперативну школу у світі, створену емігрантами з України, та викликала велике зацікавлення в учасників конгресу і відвідувачів виставки. У цій роботі вчений обґрутував необхідність і намітив основні шляхи координації зусиль міжнародної наукової спільноти у справі вивчення досвіду й розробки принципів організації вищої кооперативної освіти у різних країнах²⁷. Серед них - скликання в Празі у 1925 р. Міжнародного конгресу з вищої кооперативної освіти. Вчений не обмежився декларуванням цього наміру, але й провів попередні перемовини в міністерствах закордонних справ та землеробства ЧСР щодо реалізації цього проекту²⁸.

С.В.Бородаєвський охоче ділився власним досвідом і переймав досвід викладання кооперативних дисциплін своїх колег з інших країн під час проведення міжнародних конференцій професорів-викладачів кооперації у вищих навчальних закладах (Гент, 1924 р.; Базель, 1931 р.)²⁹. Вчений доповідав про постановку вищої кооперативної освіти в УГА та УВУ також на засіданні III (кооперативної) секції XV

Міжнародного аграрного конгресу (Прага, 1931 р.)³⁰ та І Конференції Міжнародного інституту кооперативних студій (Базель, 1931 р.)³¹.

Варто згадати, що С.В.Бородаєвський своєю працею в УТГІ спричинився до розвитку заочної (навіть, у більшій мірі, кореспонденційної) форми підготовки кооператорів. Відповідаючи за курси історії кооперації, кооперативного кредиту, хлібної торгівлі, страхової кооперації, кооперативного права, історії української кооперації, вчений спеціально розробляв лекції, що надсилалися студентам; шляхом індивідуального листування вів додаткове інструктування окремих слухачів; на сторінках журналу шкільного листування відповідав на запитання, давав поради, роз'яснював незрозумілі та складні для самостійного опанування питання; перевіряв надіслані контрольні та іспитові завдання тощо³².

Отже, палкий прихильник встановлення кооперативного ладу, С.В.Бородаєвський був не менш палким прихильником ідеї широкого розвитку вищої кооперативної освіти як “найбільш точної гарантії поступових успіхів кооперації в різних країнах”³³. Працюючи в УГА, УТГІ й УВУ, він доклав максимум зусиль для її реалізації: брав участь у розробці планів навчання кооператорів; розробив і викладав ряд нових лекційних курсів з кооперативних дисциплін; організував навчальний кредитний кооператив для практичної підготовки студентів; пропагував здобутки української вищої кооперативної освіти серед міжнародних освітянських кіл тощо. Гідним результатом цих зусиль став вагомий внесок вченого у створення в складних умовах еміграційного життя, за відсутності державної підтримки, сталого фінансування, належної матеріальної та технічної бази кількох вищих навчальних закладів “з так добре й так повно розробленим планом навчання й практичних вправ по кооперації”³⁴.

¹Мартос Б. Економічно-кооперативний факультет УГА // Українська господарська академія в Ч.С.Р. Подебради, 1922-1935 і Український технічно-господарський інститут. Подебради-Регенсбург-Мюнхен, 1932-1972. - Т.ІІ. - Нью-Йорк, 1972. - С.59-66; Миронович Д. Проф. Сергій Бородаєвський // Krakівські віті. - 1942. - 14 лютого. - С.3.

²Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, ф.Х, од.зб.4791, арк.10зв.; од.зб.4792, арк.26зв.-27.

³Корелин А.П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX - начале XX в. - М.: Наука, 1988. - 260 с.; Пажитнов К.А. Історія світової кооперації. - К.: Книгостілка, 1928. - 278 с.

⁴Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919-1964). - Мюнхен, 1965. - С.27-28; Витанович І. Історія українського кооперативного руху. - Нью-Йорк, 1964. - С.114-115.

⁵Аліман М.В., Гавриленко Ю.М. Видатні діячі кооперативного руху та іх ідеї. - Донецьк: ПРОЕКТ, 2000. - С.205-206; Власенко В.М. Сергій Бородаєвський (1870-1942) // Українські кооператори. Історичні нариси / С.Гелей (ред.). - Львів: Коопсвіта, 1999. - Кн.1. - С.201-210; Власенко В.М., Власенко В.В. Корифей кооперативної справи (До 135-річчя від дня народження С.В.Бородаєвського) // Сумський історико-архівний журнал. - 2005. - Вип.І. - С.11-22; Глушан О.В. С.В.Бородаєвський про кооперацію у Чехословаччині // Університет. - 2009. - №3. - С.77-82; Вона ж. С.В.Бородаєвський: документи до біографії // Пам'ятки: археографічний щорічник. - 2009. - Т.10. - С.124-137; Злутко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії. - Львів: Євросвіт, 2004. - С.306-308, 349-350 та ін.

⁶Бенч Н. Бородаєвський // Народжені Україною. Меморіальний альманах. - Т.1: А-К. - К.: Євроімдж, 2002. - С.248-249; Бородаєвський С.В. // Хто є хто в економічній історії України: Навчальний посібник-довідник / За ред. Ю.М. Чекушиної. - Дніпропетровськ: РВК НГУ, 2002. - С.11-12; Власенко В.М. Бородаєвський // Енциклопедія Сучасної України. - Т.3: Біо-Бя. - К., 2004. - С.358; Він же. Бородаєвський // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - 2-е вид., перероб. та доп. - Суми: РВО “AC-Медіа”, 2004. - С.48-49; Марочко В.І. Бородаєвський // Енциклопедія історії України. - Т.І: А-В. - К.: Наук. думка, 2003. - С.351.

⁷Див.: Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - Т.І. - Нью-Йорк, 1959. - 248 с.; Українська господарська академія в Ч.С.Р. Подебради, 1922-1935 і Український технічно-господарський інститут. Подебради-Регенсбург-Мюнхен, 1932-1972. - Т.ІІ. - 280 с.

⁸Див.: Український В. Університет в Празі в роках 1926-1931. - Прага, 1931. - 200 с.

⁹Власенко В.М., Власенко В.В. Корифей кооперативної справи (До 135-річчя від дня народження С.В.Бородаєвського) // Сумський історико-архівний журнал. - 2005. - №І. - С.15-16.

¹⁰Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. - Т.І. - С.39.

¹¹Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф.3859, оп.1, спр.230, арк.151.

¹²Там само, ф.3795, оп.1, спр.432, арк.21-21зв.

¹³Там само, спр.392, арк.161, 349, 384, 403.

¹⁴Там само, ф.3859, оп.1, спр.258, арк.78, 544.

¹⁵Мартос Б. Економічно-кооперативний факультет УГА // Українська господарська академія в Ч.С.Р. Подебради, 1922-1935 і Український технічно-господарський інститут. Подебради-Регенсбург-Мюнхен, 1932-1972. - С.60.

¹⁶Там само. - С.62-63.

¹⁷ЦДАВО України, ф.3795, оп.5, спр.163.

¹⁸Там само, оп.1, спр.134, арк.106.

¹⁹Там само, спр.325, арк.211.

²⁰Там само, ф.4000, оп.1, спр.17, арк.27.

²¹Там само, ф.3859, оп.3, спр.11, арк.186.

²²Там само, оп.1, спр.245, арк.256.

²³Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919-1964). - С.28.

²⁴ЦДАВО України, ф.3859, оп.1, спр.245, арк.256.

²⁵Там само, ф.3759, оп.1, спр.320, арк.128-129.

²⁶Borodaewsky S. W. L'enseignement Supérieur Cooperatif: a l'Academie Polytechnique Ukrainienne en Tchecoslovaquie. - Gand: Societe cooperative, 1924. - 20 s.

²⁷Ebid. - S.15-19.

²⁸ЦДАВО України, ф.3795, оп.1, спр.320, арк.185.

²⁹Витанович І. Історія українського кооперативного руху. - С.578.

³⁰Український В. Університет в Празі в роках 1926-1931. - С.115.

³¹ЦДАВО України, ф.3859, оп.1, спр.274, арк.370зв.

³²Там само, ф.3879, оп.1, спр.219, арк.1-13в.

³³Borodaewsky S. W. L'enseignement Supérieur Cooperatif: a l'Academie Polytechnique Ukrainienne en Tchecoslovaquie. - S.19.

³⁴ЦДАВО України, ф.3795, оп.1, спр.344, арк.38.

Глушан Е.В. С.В.Бородаевский профессор кооперации украинских эмиграционных высших учебных заведений.

Рассматривается педагогическая деятельность украинского ученого С.В.Бородаевского в высших учебных заведениях, созданных украинской эмиграцией в Чехо-Словакской Республике в 20-30-х годах XX в., в частности анализируется его вклад в организацию и развитие высшего кооперативного образования в Украинской хозяйственной академии.

Glushan O.V. S.V.Borodaevsky is the professor of co-operation of the Ukrainian emigratory higher educational institutions.

There is considered the pedagogical activity of the Ukrainian scientist S.V.Borodaevsky in the higher educational institutions created by the Ukrainian emigration in Czecho-Slovak Republic in the 20-30ies of the XX century, in particular there is analyzed his contribution to the organization and development of the higher co-operative education in the Ukrainian economic academy.